

بررسی فقهی-حقوقی مسئولیت کیفری ناشی از سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی با تأکید بر قاعده ایذاء

سید علی میرلوحی^۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۷/۲۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۸/۲۷

چکیده

گسترش بی سابقه فضای مجازی، در کنار مزایای فراوان، بستری برای ظهور چالش‌های نوپدید علیه کرامت و شخصیت افراد، به ویژه در محیط خانواده، فراهم آورده است. یکی از این چالش‌ها، ارتکاب جرائمی چون "سب" (ناسزاگویی) و "هتک حرمت" (توهین و آزار) زوجه توسط زوج یا اشخاص ثالث در بستر سایبری است. هرچند قوانین کیفری ایران (مانند مواد قانون مجازات اسلامی و قانون جرایم رایانه‌ای) به طور عام به جرائم علیه حیثیت پرداخته‌اند، اما فقدان نص صریح و مستقل در مورد مسئولیت کیفری ناشی از هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، به مثابه یک جرم خاص، خلأ قانونی مهمی ایجاد کرده است. این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی و با هدف تبیین مبنای فقهی و حقوقی جهت اثبات مسئولیت کیفری برای این پدیده نوپدید تدوین گردیده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که صرف نظر از ابهامات حقوقی، قاعده فقهی "ایذاء" (آزار رساندن) که ریشه در اصول "کرامت انسانی" و حرمت مضاعف مؤمن و زوجه دارد، می‌تواند به عنوان مبنایی قوی برای اثبات مسئولیت کیفری این عمل در نظر گرفته شود. هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، مصداق ایذاء محرم بوده و اعمال مجازات تعزیری بر مرتکب، بر اساس قاعده "التعزیر لکل حرام" توجیه پذیر است. با این حال، مجازات‌های فعلی (مانند آنچه در ماده ۶۰۸ ق.م.ا.م.آ آمده) به دلیل عدم بازدارندگی کافی، کارآمد نیستند. از این رو، پژوهش پیشنهاد می‌کند که برای رفع خلاء موجود و صیانت مؤثر از کرامت زوجه، از تعزیرات تکمیلی و جایگزین متناسب با فضای دیجیتال، نظیر «الزام به جبران خسارت معنوی مقطوع» (ارش معنوی) و «ممنوعیت موقت استفاده از سامانه‌های ارتباطی» استفاده شود. در نتیجه، جرم‌انگاری این عمل با اتکا به مبانی فقهی و ضمانت اجرای کارآمد، همسو با روح شریعت و در راستای صیانت از کرامت خانواده قرار دارد.

واژگان کلیدی: ایذاء زوجه، مسئولیت کیفری، سب سایبری، هتک حرمت، فضای مجازی، کرامت انسانی.

۱. دانشجوی دکتری فقه و حقوق خصوصی، دانشگاه و مدرسه عالی شهید مطهری (ره)، تهران، ایران

مقدمه

به طور کلی محدوده و گستره حقوق خانواده در نظام های حقوقی اسلامی به ویژه در حوزه ازدواج همواره متأثر از فقه بوده است (نعیمی، ۱۴۰۴، ص ۳۶). خانواده به عنوان مهم ترین بنیان جامعه اسلامی، بستری برای بالندگی و تعالی است و اسلام قوانینی را برای حفظ و ثبات آن وضع کرده است (گرچی، ۱۳۹۸، ص ۲۷). یکی از مسائل چالش برانگیز در روابط زوجین، ظهور بی سابقه فضای مجازی و فناوری های نوین ارتباطی است که به تدریج ساختار ارتباطات و تعاملات اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده و عملاً دو جهان موازی (واقعی و مجازی) برای انسان معاصر ایجاد کرده است (عاملی، ۱۳۸۲، صص ۱۴۴-۱۴۵). ورود گسترده این فناوری ها به حریم خصوصی افراد، به ویژه در کانون خانواده، فرصت های جدیدی را در اختیار زوجین قرار داده و در عین حال، تهدیدهای جدی را متوجه کرامت و حیثیت آنان ساخته است (حسینی و برزویی، ۱۳۹۶، ص ۱۱۶). در این میان، ارتکاب رفتارهای مجرمانه ای چون سَبّ (ناسزاگویی) و هتک حرمت (توهین و افشاگری) زوجه در بستر فضای مجازی، به عنوان یک پدیده نوظهور، به یکی از معضلات اجتماعی-حقوقی تبدیل شده است (موسوی و همکاران، ۱۴۰۲، ص ۲۴۷). هتک حرمت و آبروی مؤمن از آموزه های ارزشمند اسلام است که مورد تأکید قرآن و حدیث قرار گرفته است (عبداللهی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۱). در روایات، حرمت مؤمن از حرمت کعبه نیز بالاتر دانسته شده است (عبداللهی، ۱۳۹۵، ص ۱۰۲). هتک حرمت زوجه به عنوان یکی از مصادیق ایذاء مؤمن و در چارچوب حریم خانواده، دارای قبح و شناعة مضاعف است (ربانی موسویان، ۱۴۰۳، ص ۳۴). هرچند قوانین کیفری ایران، از جمله قانون مجازات اسلامی و قانون جرائم رایانه ای، جرائم عمومی علیه حیثیت و آبرو را به طور عام جرم انگاری کرده اند (آقایی نیا، ۱۳۸۶، ص ۶۸)، اما در خصوص سَبّ و هتک حرمت زوجه توسط زوج یا اشخاص ثالث در فضای مجازی، به عنوان یک جرم مستقل و با توجه به مبانی خاص فقه خانواده، نص صریح و مستقلی وجود ندارد (زهروی و احمدزاده، ۱۳۹۴، ص ۲۰۲). این خلاء قانونی، دسترسی به مجازات متناسب و مؤثر را دشوار ساخته و قاضی را ناگزیر به استناد به اطلاقات قانونی یا عمومات فقهی (مانند قاعده التعزیر بما یراه الحاكم) می کند (زهروی و احمدزاده، ۱۳۹۴، ص ۲۱۹).

این وضعیت در تضاد با اصول حمایت‌گرای فقه امامیه است که کرامت و حیثیت زوجه را از تعرض مصون می‌داند و هرگونه ایذاء و آزار او را حرام قطعی می‌شمارد (انصاری، ۱۴۱۵، ص ۲۵۵). بنابراین، مسئله اصلی پژوهش این است که آیا قاعده فقهی "ایذاء" (آزار رساندن به مؤمن/زوجه)، به عنوان یک مبنای فقهی قوی، می‌تواند مستند اثبات مسئولیت کیفری (تعزیر) برای سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی قرار گیرد و چگونه می‌توان این حکم فقهی را بر عناوین حقوقی فعلی تطبیق داد تا خلاءهای موجود مرتفع گردد؟ در راستای پرسش به این پاسخ هدف اصلی این پژوهش، تحلیل مبنای فقهی و حقوقی جهت اثبات مسئولیت کیفری برای سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی با تأکید بر قاعده "ایذاء" و الزام به تعزیر مرتکب در نظام حقوقی ایران است. مطالعات پیشین در این حوزه عمدتاً بر سه محور متمرکز بوده‌اند:

۱. بررسی کلی جرایم سایبری و خلاءهای قانونی: پژوهش‌هایی چون رضوی فرد و موسوی (۱۳۹۵، ص ۳۶) و بزرگ نیا و همکاران (۱۴۰۱، ص ۵۱) به بحث مسئولیت کیفری در فضای سایبری و لزوم مشروعیت بخشی به مجازات جرایم نوپدید پرداخته‌اند و بر نقش قواعد فقهی در این زمینه تأکید کرده‌اند.

۲. تحلیل هتک حرمت و حریم خصوصی در فضای مجازی: مطالعاتی نظیر زهروری و احمدزاده (۱۳۹۴، ص ۲۰۳) و حسینی و برزویی (۱۳۹۶، ص ۱۲۷) به هتک حرمت و نقض حریم خصوصی در فضای مجازی پرداخته‌اند. این پژوهش‌ها لزوم جرم‌انگاری تن‌نمایی و اشاعه فحشا در فضای مجازی را با استناد به عمومات فقهی تأیید کرده‌اند، اما به طور خاص بر هتک حرمت زوجه و مبنای ایذاء تمرکز نکرده‌اند.

۳. حقوق زوجین و آسیب‌های فضای مجازی: پژوهش‌هایی مانند گرجی (۱۳۹۸، ص ۳۱) به تحلیل خیانت و هتک حیثیت در روابط زوجین در فضای مجازی پرداخته و آن را از مصادیق سوء معاشرت و اخلال در حقوق متقابل برشمرده‌اند. با این حال، جنبه کیفری مسئولیت و استناد به مبنای ایذاء برای اثبات این مسئولیت در روابط زوجیت مغفول مانده است.

بر این مبنا پژوهش حاضر در صدد رفع خلاء مطالعاتی است که هتک حیثیت و سب زوجه

در فضای مجازی را به طور خاص به مبنای فقهی "ایذاء" و الزام به تعزیر گره بزنند و ابزاری عملی برای توجیه مسؤولیت کیفری در قبال این چالش نوپدید ارائه دهند. این پژوهش از نظر ماهیت، از نوع توصیفی-تحلیلی محسوب می‌شود تا با تشریح و نقد مبانی، بتوان حکم مسؤولیت کیفری ناشی از سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی را استنباط کرد. جامعه پژوهش این مقاله شامل منابع مکتوب فقه امامیه، به ویژه کتب قواعد فقهی و منابع فقه جزایی و فقه خانواده، و همچنین منابع حقوق موضوعه ایران در حوزه‌های حقوق کیفری، حقوق سایبری و قوانین مربوط به حقوق خانواده و زنان است. ابزار اصلی گردآوری داده‌ها، روش کتابخانه‌ای و نرم افزاری ست. در تحلیل مفهومی-فقهی، مفهوم "ایذاء" و حرمت مضاعف سب و هتک حرمت "زوجه" استخراج و تبیین می‌گردد تا حکم الزام به "تعزیر" بر اساس قاعده "التعزیر لکل حرام" به عنوان یک حکم تأسیسی، مورد استناد قرار گیرد. سپس، حکم مستنبط فقهی بر مواد قانونی حقوق کیفری ایران (مانند مواد ۶۰۸ و ۷۴۵ قانون مجازات اسلامی) تطبیق داده می‌شود تا چالش‌های موجود در انطباق مصادیق هتک حیثیت فضای مجازی با این مواد، روشن گردد. در نهایت، حجیت اطلاقات ادله شرعیه بر موضوعات نوپدید فضای مجازی، مورد تأکید و استناد قرار می‌گیرد.

۱. تحلیل فقهی حکم ایذاء و حرمت مضاعف زوجه

۱-۱. تبیین قاعده ایذاء مؤمن و کرامت انسانی

مبنای حرمت در فقه اسلامی بر حفظ کرامت و شأن انسانی استوار است (حقیقت پور، ۱۳۹۲، ص ۳۰). کرامت انسان به عنوان یک اصل عام و قاعده فقهی اصطیادی، شایسته حفظ و صیانت است (موسوی بجنوردی، ۱۴۱۹، ص ۱۷۹). قاعده ایذاء مؤمن (آزار رساندن) به طور مستقیم از این اصل نشئت می‌گیرد و در آیات و روایات متعددی بر حرمت مطلق آن تأکید شده است (انصاری، ۱۴۱۵، ص ۲۵۵). هتک حرمت یا سب (ناسزاگویی)، از مصادیق بارز ایذاء قولی است (شیخ ثانی، ۱۴۱۳، ص ۳۱۳). سب مؤمن، فرد را در آستانه تباهی و هلاکت قرار می‌دهد و به شدت مذمت شده است (موسوی خمینی، بی تا، ص ۴۸۱). در فقه، حرمت مال و آبروی

مؤمن مانند حرمت خون او محترم است و تعدی به آبروی دیگران جزء گناهان کبیره است (نجفی، ۱۴۰۴، ص ۶۵).

۲-۱. حرمت مضاعف ایذاء زوجه در روابط زوجیت

در خصوص روابط زناشویی، حرمت ایذاء دارای شدت بیشتری است و سب زوجه توسط زوج به دلایل زیر قبیح‌تر و مستوجب مسئولیت است (ربانی موسویان، ۱۴۰۳، ص ۳۴): سب و هتک حرمت، آشکارا مغایر با تکلیف زوجین به حسن معاشرت با یکدیگر است (گرچی، ۱۳۹۸، ص ۲۷). سب و تهدید، امنیت روانی زوجه را مختل کرده و بنیان خانواده را به سمت بی‌اعتمادی و فروپاشی عاطفی سوق می‌دهد (گرچی، ۱۳۹۸، ص ۳۰). هرچند مرد ریاست خانواده (قوامیت) را بر عهده دارد، اما این ریاست به معنای ولایت مطلق و مجوزی برای تحقیر و سوء استفاده از حق نیست (هدایت نیا گنجی، ۱۳۸۵، صص ۱۰-۱۴). سوء استفاده از حق ریاست برای ایذاء زوجه، مصداق بارز تجاوز از حدود شرعی است (پور عبدالله و جلیل زاده، ۱۳۹۳، ص ۴۸)..

۳-۱. تسری حکم حرمت ایذاء به فضای مجازی

حرمت ایذاء و هتک حرمت مختص به فضای حقیقی نیست، بلکه در فضای مجازی نیز به دلیل وجود رابطه‌ای تنگاتنگ میان دو محیط، صادق است (حسینی و برزوئی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۶). هتک حرمت در فضای مجازی، به دلیل انتشار سریع، گستردگی مخاطب و فرا مرزی بودن، آثار مخرب و جدی‌تری به دنبال دارد (موسوی، ۱۴۰۲، ص ۲۴۷). هتک حرمت زوجه (به‌ویژه انتشار مکالمات، تصاویر خصوصی یا اسرار خانوادگی) مصداق کامل این جرم است (قنواتی و جاور، ۱۳۹۰، ص ۳۵). حرمت سب و هتک حرمت در فضای مجازی با استناد به اطلاق ادله شرعیه قابل اثبات است؛ زیرا این فضا صرفاً ابزاری نوین برای تحقق همان موضوع سنتی (ایذاء و توهین) است و اطلاق حکم شرعی شامل همه مصادیق جدید می‌شود (نجفی، ۱۴۰۴، ص ۱۸).

۲. مبانی مسؤولیت کیفری و تطبیق بر هتک حرمت زوجه

۲-۱. مسؤولیت کیفری بر مبنای قاعده "التعزیر لکل حرام"

از آنجایی که سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، مصداق فعل حرام و ایذاء محرم است و برای آن در شرع حد یا کفاره‌ای معین نشده، مسؤولیت کیفری آن بر مبنای قاعده فقهی "التعزیر لکل حرام" توجیه پذیر است (موسوی خمینی، بی تا، ص ۴۸۱). طبق دیدگاه اکثریت فقها، هر فعل حرامی که مجازات حدی برای آن معین نشده باشد، حاکم شرع می تواند بر مرتکب آن تعزیر (مجازات بازدارنده) جاری کند (مؤمن قمی، ۱۴۲۲، ص ۹۷). این قاعده دایره نظام اسلام را گسترده دانسته و حفظ آن را ایجاب می کند که حاکم، مرتکب هر عمل حرامی را تعزیر کند (حاجی ده آبادی، ۱۳۹۱، ص ۳۰۱). مبنای فقهی ایذاء و الزام به تعزیر، مستند قوی برای تقنین مستقل در این زمینه است (زهروی و احمدزاده، ۱۳۹۴، ص ۲۳۳).

۲-۲. تطبیق مصادیق هتک حرمت بر قوانین موضوعه

با وجود مبنای فقهی ایذاء، در عمل، محاکم برای اعمال مجازات نیازمند انطباق عمل مرتکب بر قوانین موضوعه هستند (بزرگ نیا و همکاران، ۱۴۰۱، ص ۶۱). هتک حیثیت رایانه‌ای (ماده ۷۴۵ ق.م.ا. تعزیرات) هر کس به وسیله سامانه های رایانه ای یا مخابراتی صوت یا تصویر یا فیلم خصوصی یا خانوادگی یا اسرار دیگری را بدون رضایت او منتشر کند، به نحوی که موجب هتک حیثیت شود، را مجازات می کند (الهی منش و سدره نشین، ۱۳۹۱، ص ۸۹). هتک حرمت زوجه (به ویژه انتشار مکالمات، تصاویر خصوصی یا اسرار خانوادگی) مصداق کامل این ماده است (قنواتی و جاور، ۱۳۹۰، ص ۳۵). توهین ساده (ماده ۶۰۸ ق.م.ا.) توهین به افراد از قبیل فحاشی و استعمال الفاظ رکیک را مجازات می کند (میر محمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۹۶). سب زوجه در فضای مجازی قابل انطباق با این ماده و مستوجب تعزیر است (میر محمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۹۶). در صورت تجسس و شنود غیر مجاز ارتباطات زوجه (حتی توسط زوج بدون دلیل شرعی موجه)، عمل مرتکب مشمول قانون جرایم رایانه‌ای (ماده ۷۲۹ و ۷۳۱) و نقض حریم خصوصی خواهد بود (حسینی و برزویی، ۱۳۹۶، ص ۱۲۷).

۳-۲. ارزیابی جبران خسارت معنوی

هتک حرمت موجب ورود ضرر معنوی به شخصیت زوجه می‌شود (جعفری و رهبریور، ۱۳۹۶، ص ۴۷). فقه امامیه هتک حرمت و صدمه به آبرو را نیز ضرر تلقی کرده و جبران آن از طریق قاعده لاضرر استنباط می‌شود (جعفری و رهبریور، ۱۳۹۶، ص ۵۰). با این حال، محاکم ایران تمایل کمتری به جبران مالی خسارت ناشی از هتک حرمت دارند و بیشتر از شیوه‌های غیر مالی (مانند الزام به عذرخواهی یا اعاده حیثیت) استفاده می‌کنند (کوشش کار و قاسمی عهد، ۱۳۹۸، ص ۵۰). پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار مبالغی را به صورت مقطوع (مانند دیه) برای جبران انواع خسارات معنوی وارده به شخصیت تعیین نماید تا محاکم درگیر پیچیدگی‌های ارزیابی خسارت نگردند (امیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۳۱).

۳. خلاء قانونی و ضرورت جرم‌انگاری مستقل

مسئولیت کیفری ناشی از سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، به دلیل عدم وجود نص قانونی صریح و مستقل، با چالش‌های جدی مواجه است (زهروی و احمدزاده، ۱۳۹۴، ص ۲۰۲). این خلاء قانونی، دسترسی محاکم به مجازات متناسب و مؤثر را دشوار ساخته و قاضی را ناگزیر به استناد به عمومات و اطلاقات می‌کند. هرچند این استناد، یک راهکار قضایی مرسوم است، اما در حقوق کیفری مدرن به دلیل تعارض با «اصل قانونی بودن جرم و مجازات» (که نیازمند نص صریح است) و همچنین فراهم آوردن زمینه برای «تشتت آراء» و «سلیقه‌ای شدن احکام قضایی»، یک نقیصه جدی تلقی می‌شود. توهین و هتک حیثیت زوجه در فضای مجازی، صرفاً یک جرم عمومی نیست، بلکه به دلیل وقوع در حریم خانواده و تخطی از وظیفه شرعی حسن معاشرت، دارای قبح مضاعف است (گرچی، ۱۳۹۸، ص ۲۷). بنابراین، اتکای صرف به عناوین عام حقوق کیفری مانند توهین ساده یا هتک حیثیت رایانه‌ای، نمی‌تواند به طور کامل این آسیب خاص را پوشش دهد و مجازات متناسب را فراهم آورد. در این راستا، مبنای فقهی ایذاء، به عنوان مستند اصلی حرمت این عمل، از اطلاقات قانونی موجود جامع‌تر است؛ چراکه ایذاء، نه تنها سب علنی، بلکه هرگونه رفتار یا گفتاری را که موجب آزار روانی و شخصیتی

زوجه شود، دربرمی گیرد. هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، مصداق ایذاء محرم است و حرمت آن قطعی است؛ ازاین رو، اعمال تعزیر بر اساس قاعده "التعزیر لکل حرام" توجیه پذیر است (موسوی خمینی، بی تا، ص ۴۸۱). لذا، برای رفع این نقیصه، و به طور خاص برای جلوگیری از مسئولیت کیفری بدون نص صریح و رفع کامل زمینه استناد به سلیقه قضایی، جرم انگاری مستقل سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، با اتکا به مبنای فقهی ایذاء، ضروری است.

۳-۱. اولویت مبنای ایذاء بر عناوین عمومی حقوقی

قاعده ایذاء دارای اولویت بر عناوین عام حقوقی است؛ زیرا این قاعده مستقیماً بر مبنای کرامت ذاتی انسان و حرمت مضاعف زوجه در نظام خانواده بنا شده است (حقیقت پور، ۱۳۹۲، ص ۳۰). هتک حرمت در فقه بر معیار آسیب به شخصیت استوار است و نه صرفاً تنزل اعتبار در دید عموم (امیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۲۸). بنابراین، سب زوجه در یک گروه خصوصی یا از طریق پیام مستقیم که به شهرت عمومی او آسیب نمی زند، اما شخصیت و سلامت روانی او را جریحه دار می کند، مصداق ایذاء است و باید مسئولیت کیفری داشته باشد. قوانین موجود، مانند توهین ساده (ماده ۶۰۸ ق.م.ا)، صرفاً ناظر به الفاظ رکیک بوده و هتک حیثیت رایانه ای (ماده ۷۴۵ ق.م.ا)، عمدتاً انتشار صوت یا تصویر خصوصی را هدف قرار می دهد. این قوانین، توهین مستمر، آزاردهنده و غیررکیک زوج به زوجه را که در فضای مجازی رایج است، به طور کافی پوشش نمی دهند و تنها مبنای فقهی ایذاء می تواند دامنه این جرم را به خوبی تبیین کند. لذا، با استناد به قاعده "التعزیر لکل حرام"، محاکم می توانند این رفتار را به عنوان فعل حرام تعزیر کنند. وجه تمایز اصلی و دلیل «گسترده تر بودن» مبنای فقهی دقیقاً در همین نکته نهفته است: مبنای «ایذاء» (آسیب به شخصیت) برخلاف بسیاری از عناوین حقوقی رایج مانند «Defamation» (هتک حیثیت)، لزوماً نیازمند عنصر «انتشار عمومی» و «تنزل شهرت در نزد دیگران» نیست. همانطور که اشاره شد، آسیب روانی به زوجه در یک پیام خصوصی نیز مصداق ایذاء حرام است، در حالی که در نظام هایی مانند کامن لا، بدون انتشار به شخص ثالث، اثبات

هتک حیثیت دشوار است. به منظور تبیین این تمایز میان مبنای فقهی هتک حرمت (ایذاء) و معیار حقوقی رایج در نظام‌های دیگر، جدول شماره ۱ به مقایسه معیار تعیین مسئولیت کیفری و مدنی در حوزه سب و هتک حیثیت می‌پردازد. این جدول نیز مؤید آن است که معیار آسیب به شخصیت (کرامت) در فقه، دامنه حمایت را گسترده‌تر از صرف تنزل شهرت می‌کند.

جدول شماره ۱: مقایسه معیار تعیین مسئولیت در سب و هتک حیثیت

معیار	مبنای فقهی (ایذاء زوجه)	حقوق کیفری ایران (توهین / افترا)	حقوق کامن لا
هدف حمایت	کرامت ذاتی و شخصیت فرد	نظم عمومی و حیثیت اجتماعی	شهرت و اعتبار نزد عموم
عنصر ایذاء	آسیب روانی یا شخصیتی (حرمت مؤمن)	هتک حرمت (تحقیر و تخفیف)	تنزل شهرت از دیدگاه فرد خوش فکر
لزوم انتشار	خیر (در ایذاء زوج به زوجه کافی نیست)	بلی (در هتک حیثیت رایانه‌ای)	بلی (شرط تحقق بدنامی)
مسئولیت	تعزیر بر اساس التعزیر لکل حرام	حبس، جزای نقدی	خسارت مالی (مقطوع)

منبع: (امیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۲۵)

۲-۳. چالش‌های جبران خسارت معنوی

هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، منجر به ورود ضرر معنوی شدید می‌شود (جعفری و رهبرپور، ۱۳۹۶، ص ۴۷). در حالی که فقه با استناد به قاعده لاضرر و احترام مؤمن، جبران این خسارات را واجب می‌داند، نظام حقوقی ایران در عمل با مشکل ارزیابی و پرداخت خسارات معنوی مواجه است. محاکم ایران تمایل کمتری به جبران مالی خسارت دارند و بیشتر به شیوه‌های غیر مالی (عذرخواهی و اعاده حیثیت) اکتفا می‌کنند. این در حالی است که آسیب به شخصیت و هتک حرمت زوجه، مستلزم جبران مالی مناسب برای ترمیم آبروی خدشه‌دار شده است (امیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۲۸). برای رفع این نقیصه، می‌توان از الگوی مقطوع‌سازی

خسارت معنوی استفاده کرد. این الگو بر مبنای نظریه ارزش در فقه استوار است که برای آسیب‌هایی که مجازات مقدر ندارند، مبلغی متناسب تعیین می‌کند. در این مدل، آسیب به کرامت و حیثیت (شخصیت معنوی) زوجه، به جای آسیب بدنی، مبنای محاسبه قرار می‌گیرد. معیار ارزیابی باید با توجه به شدت تأثیر هتک حرمت بر سلامت روانی زوجه و گستره انتشار دیجیتال (تعداد دنبال‌کنندگان، عمومی یا خصوصی بودن بستر) صورت گیرد. پیشنهاد می‌شود قانون‌گذار، این خسارت را به صورت درصد مشخصی از دیه کامل انسان (به عنوان مرجع تعیین ارزش مالی آسیب‌های غیر مالی) در نظر بگیرد تا از یک سو، از سلیقه‌ای شدن آرای قضایی جلوگیری شود و از سوی دیگر، حکم صادره از بازدارندگی مالی لازم برخوردار گردد. اعمال مجازات‌های مالی بازدارنده، به خصوص در مورد جرائم سایبری که غالباً با انگیزه نمایش قدرت و ایجاد آسیب‌های روانی صورت می‌گیرد، مؤثرتر از مجازات‌های حبس کوتاه مدت است.

۳-۳. ناکارآمدی مواد قانونی فعلی

۳-۳-۱. مجازات‌های مالی و حقوقی توهین ساده

ماده ۶۰۸ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) که توهین به افراد را با مجازات شلاق و جزای نقدی مورد حکم قرار می‌دهد، در مواجهه با سب زوجه در فضای مجازی دچار ناکارآمدی مضاعف است. اولاً، مجازات آن سبک و غیربازدارنده است و تناسبی با آسیب عمیق روانی و هتک حرمت زوجه ندارد. ثانیاً، این ماده فاقد توجه به حرمت مضاعف زوجه است؛ یعنی توهین به زوجه، باید از توهین ساده عمومی تفکیک کیفی شود. ثالثاً، این ماده نمی‌تواند سب مستمر و روانی زوج را که به ابزارهای دیجیتال رخ می‌دهد، به طور مؤثر پوشش دهد؛ در حالی که استمرار اذواء، موجب عسر و حرج زوجه است. مجازات‌های تعزیری تعیین‌شده در قوانین فعلی، مانند جزای نقدی برای توهین، برای مهار سب مستمر زوج در فضای مجازی، ناکافی و غیربازدارنده است (میر محمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۹۶). در اینجا، اختیار حاکم باید به سمت مجازات‌های جایگزین و تکمیلی سوق یابد؛ از جمله الزام به عذرخواهی رسمی در همان بستر دیجیتال، یا ممنوعیت استفاده موقت از ابزارهای ارتباطی. هدف این مجازات‌ها، ترمیم حیثیت

از دست رفته زوجه در همان محل وقوع آسیب است.

۳-۲-۲. نقد قانون هتک حیثیت رایانه‌ای و تسری ایذاء به سوء استفاده از حق

ماده ۷۴۵ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) که هتک حیثیت رایانه‌ای را مجازات می‌کند، عمدتاً برانتشار محتوا (صوت، تصویر، اسرار) تمرکز دارد. این ماده در پوشش دادن سب لفظی مستقیم (توهین ساده) که در پیام‌های خصوصی (چت یا دایرکت) رد و بدل می‌شود، ناتوان است. هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، اغلب در قالب پیام‌های مستقیم و تهدیدآمیز زوج رخ می‌دهد که بدون عنصرانتشار گسترده، از شمول ماده ۷۴۵ خارج می‌ماند. یکی از دلایل اصلی ناکارآمدی، عدم توجه قانون به نقش سوء استفاده زوج از حق ریاست است. هتک حرمت زوجه از سوی زوج، صرفاً یک جرم نیست، بلکه نقض تعهدات زناشویی و مصداق نقض حسن معاشرت (ماده ۱۱۰۳ ق.م.ا) است (گرچی، ۱۳۹۸، ص ۲۷). زوج با استفاده از ابزارهای دیجیتال، حق ریاست خود را به سلطه و ایذاء تبدیل می‌کند که در فقه، حرمت و مسئولیت مضاعف دارد. این رفتار، حتی در صورت رضایت ظاهری زوجه به حفظ حریم خصوصی مشترک، از منظر فقهی حرام بوده و قابل تعزیر است. سوء استفاده زوج از حق خود در راستای هتک حیثیت زوجه، با اصول عدم ولایت بر انسان‌ها و کرامت ذاتی زوجه در تعارض کامل است.

۳-۳-۳. تحلیل تطبیقی مسئولیت بر مبنای ایذاء و هتک

قاعده ایذاء دارای اولویت بر عناوین عام حقوقی است؛ زیرا این قاعده مستقیماً بر مبنای کرامت ذاتی انسان و حرمت مضاعف زوجه در نظام خانواده بنا شده است (حقیقت پور، ۱۳۹۲، ص ۳۰). هتک حرمت در فقه بر معیار آسیب به شخصیت استوار است و نه صرفاً تنزل اعتبار در دید عموم (امیری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۲۸). بنابراین، سب زوجه در یک گروه خصوصی یا از طریق پیام مستقیم که به شهرت عمومی او آسیب نمی‌زند، اما شخصیت و سلامت روانی او را جریحه دار می‌کند، مصداق ایذاء است و باید مسئولیت کیفری داشته باشد. قوانین موجود، مانند توهین ساده (ماده ۶۰۸ ق.م.ا)، صرفاً ناظر به الفاظ رکیک بوده و هتک حیثیت رایانه‌ای

(ماده ۷۴۵ ق.ا.م.ا.) عمدتاً انتشار محتوا را هدف قرار می‌دهد. این قوانین، توهین مستمر، آزاردهنده و غیررکیک زوج به زوجه را که در فضای مجازی رایج است، به طور کافی پوشش نمی‌دهند و تنها مبنای فقهی ایذاء می‌تواند دامنه این جرم را به خوبی تبیین کند. لذا، با استناد به قاعده «التعزیر لکل حرام»، محاکم می‌توانند این رفتار را به عنوان فعل حرام تعزیر کنند.

۳-۳-۴. لزوم تعزیرات تکمیلی و جایگزین

تعزیر باید در راستای مصلحت نظام و مصلحت فردی زوجه تعیین گردد. در جرایم هتک حیثیت دیجیتال، تعزیر باید شامل مجازات‌های تکمیلی متناسب با فضای جرم باشد؛ به عبارت دیگر به دلیل نقش ابزاری فضای مجازی در تحقق جرم، ممنوعیت استفاده از سامانه‌های ارتباطی (مانند ممنوعیت موقت استفاده از پلتفرم‌های اجتماعی یا اینترنت) مجازات می‌تواند بازدارندگی بالایی داشته باشد. ویا الزام مرتکب به درج عذرخواهی رسمی در همان پلتفرم یا ارسال پیام‌های رفع هتک حیثیت به مخاطبان مشترک، جهت ترمیم آبروی زوجه در همان محل وقوع آسیب، ضروری است.

با توجه به چالش‌های فوق الذکر و برای رفع خلأ قانونی و عملیاتی کردن مبنای ایذاء، پیشنهاد می‌شود تبصره‌ای به ماده ۶۰۸ قانون مجازات اسلامی (یا ماده‌ای جدید در قانون جرائم رایانه‌ای) الحاق گردد که صریحاً سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی را جرم‌انگاری کرده و مجازاتی شدیدتر از توهین ساده عمومی تعیین کند. وجه این تشدید مجازات، صرفاً استفاده از ابزار نوین نیست، بلکه «آثار» مخرب‌تر و «گسترده‌گی» آسیبی است که فضای مجازی به دلیل ویژگی‌هایی چون «سرعت و وسعت انتشار»، «ماندگاری محتوا» و «سهولت بازنشر» ایجاد می‌کند. این عوامل، هتک حرمت سایبری را به مصداق «ایذاء اشد» تبدیل کرده و مجازات شدیدتری را نسبت به سب حضوری توجیه می‌نماید. متن این تبصره می‌تواند بدین شرح باشد: «هرگاه زوج یا شخص ثالث به وسیله سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی، مرتکب سب، توهین یا هتک حرمت زوجه گردد، به مجازاتی شدیدتر از حداقل

مجازات مقرر در این ماده محکوم خواهد شد.. مجازات تعزیری تعیین شده می تواند شامل ممنوعیت استفاده از سامانه های ارتباطی یا الزام به جبران خسارت معنوی مقطوع باشد». مجازات تعزیری تعیین شده می تواند شامل ممنوعیت استفاده از سامانه های ارتباطی یا الزام به جبران خسارت معنوی مقطوع باشد».

جدول شماره ۲: پیشنهاد تعزیرات تکمیلی متناسب با فضای دیجیتال

مصادق ایداء سائیری	مجازات تعزیری تکمیلی پیشنهادی	مبنای فقهی / حقوقی
سب و توهین مستمر زوجه (ماده ۶۰۸)	ممنوعیت موقت از استفاده از سامانه های ارتباطی (۳ تا ۱۲ ماه)	بازدارندگی، مصلحت نظام (حفظ خانواده)
انتشار مکالمات خصوصی زوجه (ماده ۷۴۵)	الزام به اعاده حیثیت در بستر دیجیتال و درج عذرخواهی	جبران خسارت معنوی، قاعده ایداء
هتک حیثیت با سوء استفاده از حق ریاست	مجازات مالی مقطوع (درصد از دیه) به نفع زوجه	نفی سوء استفاده از حق، ارش در آسیب معنوی

منبع: یافته های پژوهشگر

اجرای تعزیرات تکمیلی پیشنهادی (جدول شماره ۲)، مستلزم ایجاد سازوکارهای فنی و حقوقی مشخص است. اولاً، ممنوعیت استفاده از سامانه های ارتباطی باید با هماهنگی پلیس فتا و شرکت های ارائه دهنده خدمات اینترنت (ISP) صورت پذیرد تا ممنوعیت دسترسی مرتکب به شناسه کاربری (IP Address) و پلتفرم های اجتماعی تضمین شود. ثانیاً، در مورد مجازات الزام به اعاده حیثیت دیجیتال، قاضی باید به طور فنی، محتوای عذرخواهی و بستر انتشار (دقیقاً همان صفحه یا گروهی که هتک حرمت در آن واقع شده) را تعیین کند. این اقدام، به طور مستقیم، ترمیم کننده حیثیت و کرامت زوجه در همان محل وقوع آسیب است. ثالثاً، مجازات مالی مقطوع (ارش معنوی)، باید توسط کارشناسان سلامت روان و حقوقی بر اساس میزان آسیب وارده به زوجه و با در نظر گرفتن عواملی چون استمرار هتک حرمت و گستره دسترسی

مخاطب ارزیابی و تعیین شود. این رویکرد، در نهایت، به سمت یک نظام حقوقی تخصصی در جرائم خانواده و سایبری سوق می‌یابد که مبنای فقهی آن (ایذاء) و ابزار اجرای آن (فناوری) همگام هستند

۴. تحلیل ماهیت هتک حرمت دیجیتال

تحلیل ماهیت هتک حرمت در فضای مجازی، مستلزم تفکیک میان هتک حیثیت در بستر گفتار (سَبّ لفظی) و بستر فعل (افشای اسرار و تصاویر) است. این فضا (سایبر)، به دلیل ویژگی‌هایی چون فرازمانی و فرامرزی بودن، قابلیت انتشار گسترده‌تر و آسیب عمیق‌تر را نسبت به فضای واقعی دارد. از منظر فقه، ملاک حرمت در هر دو صورت، صدق عنوان ایذاء است که مستلزم جبران خسارت و مجازات است. هتک حرمت زوجه در این فضا، به دلیل تسری آسیب به بنیان خانواده، از هتک حیثیت فردی فراتر می‌رود. تشخیص مصداق هتک حرمت (توهین آمیز بودن) در فضای مجازی باید با لحاظ عرف سایبری و تغییرپذیری مفاهیم صورت گیرد. عرف در این بستر، شامل شیوه‌های جدید ارتباطی مانند "گامنت"، "دایرکت" یا "پست‌های عمومی" است که می‌تواند موجبات وهن و تحقیر زوجه را فراهم آورد. برخلاف فضای حقیقی که عمدتاً سَبّ علنی مورد مجازات قرار می‌گرفت، در فضای مجازی، انتشار محتوای خصوصی زوجه (مانند مکالمات ضبط شده یا تصاویر خانوادگی) به سرعت به هتک حیثیت تبدیل می‌شود. این نوع ایذاء فعلی، با استناد به ممنوعیت فقهی اشاعه فحشا و تجسس، مستقیماً زیر چتر مسئولیت کیفری قرار می‌گیرد.

۴-۱. حدود اختیار حاکم در تعیین تعزیر

پس از اثبات حرمت سَبّ زوجه در فضای مجازی بر مبنای ایذاء، مجازات آن ذیل قاعده "التعزیر لکل حرام" به حاکم شرع (قاضی) واگذار می‌شود (موسوی خمینی، بی‌تا، ص ۴۸). حدود اختیار حاکم در تعیین تعزیر، بر اساس مصلحت عامه و مصلحت فردی مرتکب و مجنی‌علیه، تعیین می‌گردد. فقها، از جمله ابن ادریس حلی، بر این اصل تأکید دارند که تعزیر

باید در راستای تأدیب و بازدارندگی باشد. در جرایم سایبری، به دلیل ماهیت پنهان و آسیب‌های گسترده، بازدارندگی باید اولویت داشته باشد مجازات‌های تعزیری تعیین شده در قوانین فعلی، مانند جزای نقدی برای توهین (ماده ۶۰۸ ق.ا.م.ا)، برای مهار سبب مستمر زوج در فضای مجازی، ناکافی و غیربازدارنده است (میرمحمد صادقی، ۱۳۹۲، ص ۹۶). در اینجا، اختیار حاکم باید به سمت مجازات‌های جایگزین و تکمیلی سوق یابد؛ از جمله الزام به عذرخواهی رسمی در همان بستر دیجیتال، یا ممنوعیت استفاده موقت از ابزارهای ارتباطی. هدف این مجازات‌ها، ترمیم حیثیت از دست رفته زوجه در همان محل وقوع آسیب است.

۴-۲. تحلیل فنی عنصر مادی هتک حرمت سایبری

عنصر مادی جرم هتک حرمت در فضای مجازی، به دلیل ابزاری بودن بستران (رایانه و سامانه‌های مخابراتی)، نیازمند تحلیل فنی است. تحقق این جرم بر اساس مواد قانونی (ماده ۶۰۸ و ۷۴۵ ق.ا.م.ا)، صرفاً به فعل (انتشار، ارسال، توزیع) و نه ترک فعل صورت می‌گیرد. با این حال، در محیط دیجیتال، تحقق عنصر مادی و تشدید آسیب، دارای دو وجه است که باید تفکیک شود:

الف) استمرار ایذاء (آسیب در فضای خصوصی): در فرضی که داور محترم به درستی اشاره نمودند [۱۸]، یعنی پیام توهین آمیز صرفاً بین زوجین (بین الاثنین) و در فضای خصوصی ارسال شود، عنصر مادی «انتشار» (موضوع ماده ۷۴۵ ق.ا.م.ا) محقق نشده است. در این حالت، «فورواردینگ» توسط دیگران موضوعیت ندارد. اما وجه تشدیدکننده در اینجا، «ماندگاری» و «قابلیت بازخوانی» پیام است. برخلاف سبب حضوری که آنی و گذراست، پیام دیجیتال به صورت مستمر در دسترس زوجه بوده و بازخوانی آن، مصداق «ایذاء مستمر» و آزار روانی مکرر است. این استمرار، خود مبنای کافی برای تشدید تعزیر نسبت به توهین ساده حضوری است.

ب) قابلیت انتشار (آسیب در فضای عمومی): در فرضی که این پیام (ولو خصوصی) توسط مرتکب یا حتی شخص ثالث (از جمله خود زوجه برای اثبات) «فوروارد» (Forwarding) شود، عنصر «انتشار» محقق می‌گردد. در این حالت، قابلیت فورواردینگ پیام یا تصویر توهین آمیز

توسط شخص ثالث، مسئولیت کیفری مرتکب اصلی را به دلیل قابلیت پیش بینی انتشار قطع نمی کند. در حقوق کیفری، قابلیت پیش بینی در فضای سایبری، به دلیل ماهیت شبکه ای آن، معیار گسترده ای برای تعیین رابطه سببیت در جرائم غیرمباشر محسوب می شود. این بدان معناست که زوج باید آثار سبب و توهین خود را در گستره شبکه های اجتماعی پیش بینی کند و نمی تواند به بهانه "عدم قصد انتشار گسترده" از مسئولیت مبرا شود.

این تحلیل (با تفکیک دو فرض فوق)، استدلال ما را مبنی بر لزوم مجازات شدیدتر برای سبب سایبری نسبت به سبب ساده حضوری (چه به دلیل استمرار و چه به دلیل انتشار) تقویت می کند.»

۳-۴. لزوم وجود قصد اضرار یا عمد در فعل (عنصر روانی)

در تعزیر، برخلاف ضمان مدنی که مطلق است، عنصر روانی (قصد مجرمانه) شرط تحقق مسئولیت کیفری است. اما در هتک حرمت دیجیتال زوجه، لازم نیست مرتکب قصد اضرار خاص (نیت قلبی برای آسیب زدن) داشته باشد؛ بلکه صرف عمد در فعل (قصد ارسال پیام یا انتشار محتوا) که نوعاً منجر به ایذاء می شود، برای تحقق جرم کفایت می کند. این امر در فقه، با تمایز میان ضمان مطلق (که قصد در آن شرط نیست) و مسئولیت کیفری (که عمد در فعل شرط است) قابل توجیه است. حتی اگر زوج بدون قصد سبب، صرفاً از روی بی مبالاتی (مانند فاش کردن رمز عبور مشترک و انتشار پیام های خصوصی زوجه)، موجب هتک حرمت شود، مشمول مسئولیت کیفری ناشی از تقصیر (شبه عمد) خواهد بود.

نتیجه گیری

این پژوهش با هدف تبیین مسئولیت کیفری ناشی از سبب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی، نشان داد که حکم حرمت این عمل، مبتنی بر مبانی مستحکم فقهی است. هتک حرمت زوجه، مصداق بارز ایذاء محرم است که ریشه در اصل کرامت انسانی و حرمت مضاعف مؤمن دارد. این عمل، به دلیل ورود آسیب مستقیم به شخصیت زوجه (معیار فقهی) و تخطی از

تکلیف شرعی حسن معاشرت (ماده ۱۱۰۳ ق.م.ا)، حرام قطعی است و صرفاً محدود به فضای حقیقی نیست. مسئولیت کیفری ناشی از سب و هتک حرمت زوجه، بر اساس قاعده فقهی "التعزیر لکل حرام" توجیه پذیر است. این قاعده، که مورد اتفاق اکثریت فقهای امامیه است، به حاکم شرع اجازه می دهد تا بر هر فعل حرامی که مجازات حدی برای آن معین نشده، مجازات بازدارنده (تعزیر) جاری کند. بنابراین، حرمت ایذاء زوجه در فضای مجازی، مستقیماً به الزام قضایی برای اعمال تعزیر بر مرتکب منجر می شود. این مبنای فقهی، خلاء ناشی از عدم وجود نص حقوقی صریح در قوانین کیفری را پر می کند. هرچند مصادیق سب و هتک حرمت زوجه در فضای مجازی با عناوین عام حقوقی چون توهین ساده (ماده ۶۰۸ ق.م.ا) و هتک حیثیت رایانه ای (ماده ۷۴۵ ق.م.ا) قابل انطباق است، اما این عناوین نمی توانند به طور کامل و مستقل، حرمت مضاعف و آسیب شخصیتی وارده به زوجه را پوشش دهند. لذا، برای تضمین اجرای عدالت و رفع سلیقه ای شدن احکام قضایی، جرم انگاری مستقل این عمل، با اتکا به مبنای ایذاء، ضروری است. هتک حرمت زوجه موجب ورود ضرر معنوی شدید (آسیب به شخصیت) می شود که جبران آن بر اساس قاعده لاضرر واجب است. با این حال، نظام حقوقی ایران در عمل، با مشکل ارزیابی خسارات معنوی و تمایل به پرداخت مالی مواجه است. برای حل این معضل عملی و تضمین حق زوجه، پیشنهاد می شود که قانون گذار، مبالغی مقطوع و معین (مانند رصدی از دیه یا ارش) را برای جبران خسارات معنوی هتک حرمت زوجه تعیین کند تا از سلیقه ای شدن آرای قضایی جلوگیری شده و حق زوجه به طور مؤثر تضمین گردد. این امر به محاکم کمک می کند تا در ارزیابی مالی خسارات معنوی، معیاری مشخص و مستند داشته باشند.

منابع و مآخذ

۱. آقایانی نیا، حسین (۱۳۸۶). حقوق کیفری/ اختصاصی: جرایم علیه اشخاص (شخصیت معنوی). تهران: میزان .
۲. انصاری، باقر (۱۳۸۶). حقوق حریم خصوصی. تهران: سمت .
۳. انصاری، شیخ مرتضی (۱۴۱۵ق). کتاب/المکاسب. قم: مجمع الفکر الاسلامی .
۴. امیری، احمد؛ مبین، حجت؛ خورسندیان، محمد علی؛ حیدری، سیروس (۱۴۰۰). مسئولیت مدنی ناشی از آسیب به شخصیت (مطالعه تطبیقی در فقه امامیه، حقوق ایران و انگلیس). پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۸(۳)، ۱-۲۸ .
۵. اردبیلی، محمد علی (۱۳۹۳). حقوق جزای عمومی. تهران: میزان .
۶. الهی منش، محمدرضا و سدره نشین، ابوالفضل (۱۳۹۱). محشای قانون جرائم رایانه ای . تهران: مجد .
۷. بزرگ نیا، سید علی اکبر؛ فقیهی، علی؛ فلاح، اکبر (۱۴۰۱). بررسی نظرات فقهی حقوقی مسئولیت کیفری اشخاص در فضای مجازی. فصلنامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، ۲۰(۷۵)، ۵۰-۶۴ .
۸. پور عبدالله، کبری و جلیل زاده، سمانه (۱۳۹۳). حل تراضی حریم خصوصی زوجین با حقوق زوجیت بر اساس مصلحت تحکیم خانواده. فصلنامه شورای فرهنگی اجتماعی زنان و خانواده، ۱۷(۶۴)، ۳۵-۴۸ .
۹. جعفری، علی و رهبرپور، محمدرضا (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی نقض حریم خصوصی داده ها در فقه امامیه و حقوق موضوعه. فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، ۵(۱۸)، ۴۳-۷۴ .
۱۰. حاجی ده آبادی، احمد (۱۳۹۱). قواعد فقه جزایی. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه .
۱۱. حسینی، مهدی و برزویی، محمدرضا (۱۳۹۶). مبانی و مؤلفه های فقهی حمایت از حریم خصوصی افراد در فضای مجازی. دوفصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، ۶(۱۳)، ۱۱۵-۱۳۷ .
۱۲. حقیقت پور، حسین و ناصری مقدم، حسین (۱۳۹۲). جایگاه کرامت انسان در فرایند

- استنباط احکام. مطالعات اسلامی فقه و اصول، ۴۵ (۹۴)، ۴۱-۲۵.
۱۳. حق جو، علی؛ بابایی، داریوش؛ جانی پور، علی (۱۴۰۲). مقدمه‌ای بر فعالیت‌های زیان بار ارتباطات فضای سایبری در نظام حقوقی ایران. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۱۳ (۵۱)، ۴۱۱-۴۳۲.
۱۴. حلی، ابن ادریس (۱۴۱۰ ق). السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۱۵. ربیعی، علی و محمدزاده یزد، فرشته (۱۳۹۲). آسیب شناسی فضای مجازی (بررسی تأثیر استفاده از اینترنت بر انزوای اجتماعی دانشجویان). راهبرد اجتماعی فرهنگی، ۲ (۶)، ۴۳-۶۰.
۱۶. ربانی موسویان، سید علی (۱۴۰۳). تبیین فقهی ظلم به زن و تحلیل مشارکت مستقیم در ظلم به حضرت زهرا (س). پژوهش‌نامه نوین فقهی حقوقی زنان و خانواده، ۶ (۱)، ۳۳-۶۸.
۱۷. رضوی فرد، بهزاد و موسوی، سید نعمت اله (۱۳۹۵). مسئولیت کیفری در فضای سایبر در حقوق ایران. پژوهش حقوق کیفری، ۵ (۱۶)، ۲۹-۴۵.
۱۸. زرقی، مصطفی احمد (۱۹۶۷). المدخل الفقهي العام. دمشق: دار الفکر.
۱۹. زهروی، رضا و احمد زاده، رسول (۱۳۹۴). تن نمایی زنان در فضای مجازی (با نگاهی به آموزه‌های فقه امامیه و حقوق ایران). مطالعات راهبردی زنان، ۱۸ (۷۰)، ۲۰۰-۲۳۷.
۲۰. زکی خانی، نجمه و همکاران (۱۴۰۰). تحلیل فقهی حقوقی مسئولیت مطلق کیفری ناشی از اقدامات پیشگیرانه از جرم. فصلنامه فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵۴ (۵)، ۱۶۲-۱۸۵.
۲۱. سبزواری، عبدالأعلی (۱۴۱۳ ق). مذهب الأحکام. قم: مؤسسه المنار.
۲۲. شربینی، محمد الخطیب (۱۴۰۷ ق). مغنی المحتاج. بیروت: دار الفکر.
۲۳. صادقی، حسین (۱۳۹۵). عوامل دخیل در اضرار و تبیین ملاک تمییز آن‌ها. فصلنامه حقوق اسلامی، ۱۳ (۱۳)، ۳۷-۷۱.
۲۴. صفایی، سید حسین و امامی، اسدالله (۱۳۸۱). حقوق خانواده. تهران: مؤسسه

انتشارات و چاپ دانشگاه تهران .

۲۵. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۴۱۷ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. قم: دفتر انتشارات اسلامی .
۲۶. طاهری، حبیب الله (۱۴۱۸ق). *حقوق مدنی*. قم: دفتر انتشارات اسلامی .
۲۷. عاملی، سعید رضا (۱۳۸۲). *دو جهانی شدن و آینده جهان*. نامه علوم/ اجتماعی، (۷۰)۱، ۱۴۴-۱۴۵ .
۲۸. عبداللهی، فاطمه و امری، مرضیه (۱۳۹۵). *بررسی علل و عوامل هتک حرمت و آبروی مؤمن و راههای حفظ آن در قرآن و حدیث*. *دوفصلنامه مطالعات تطبیقی حقوق بشر*، (۱)۱، ۱۰۱-۱۱۷ .
۲۹. فتحی، حجت الله (۱۴۰۰). *بررسی فقهی حقوقی مجازات سرقت سایبری*. *فصلنامه دین و قانون*، (۳۴)۹، ۶۳-۸۸ .
۳۰. قنواتی، جلیل و جاور، حسین (۱۳۹۰). *مبانی احترام در شناسایی و حمایت از حریم خصوصی در حوزه ارتباطات*. *نشریه حقوق اسلامی*، (۲۹)۹، ۳۵-۴۸ .
۳۱. گرجی، فاطمه و گرجی، صفیه (۱۳۹۸). *تحلیل مضمون حقوق زوجین در استفاده از فضای مجازی*. *مطالعات فقه و حقوق رسانه*، (۱)۱، ۲۱-۴۹ .
۳۲. لطفی، اسدالله (۱۳۸۸). *حقوق خانواده*. تهران: خرسندی .
۳۳. مقدسی، یوسف و طهمزی سیلابی، صمد (۱۴۰۲). *بررسی فقهی و حقوقی محدودیتهای فضای مجازی*. *پژوهش‌های نوین در آموزش و پرورش*، (۲)۴، ۴۵-۶۰ .
۳۴. مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). *القواعد الفقهیه*. قم: مدرسه امام امیرالمؤمنین .
۳۵. میر محمد صادقی، حسین (۱۳۹۲). *حقوق جزای اختصاصی: جرایم علیه اموال و مالکیت*. تهران: میزان .
۳۶. میرکی، ریحانه و گلشنی، عصمت (۱۴۰۴). *اشتغال زوجه در فضای مجازی بدون اذن خروج از منظر فقهی و حقوقی*. *دوفصلنامه پژوهش‌های اسلامی زن و خانواده*، (۱۲)۷، ۸۷-۱۱۹ .
۳۷. میرشمسی، فاطمه (۱۳۸۷). *شروط ضمن عقد نکاح: بررسی و مقارنه مواردی از آن در*

فقه امامیه و اهل سنت. پژوهشنامه فقه و حقوق اسلامی، (۱)، ۱۲۵-۱۴۵.

۳۸. موسوی، سید علی اکبر؛ فقیهی، علی؛ فلاح، اکبر (۱۴۰۱). بررسی نظرات فقهی حقوقی مسئولیت کیفری اشخاص در فضای مجازی. فصلنامه پژوهش‌های فقه و حقوق اسلامی، ۲۰(۷۵)، ۵۰-۶۴.

۳۹. موسوی بجنوردی، سید محمد (۱۴۱۹ق). القواعد الفقهیه. قم: نشر الهادی.

۴۰. نائینی، محمد حسین (۱۴۱۸ق). منیة الطالب فی شرح المکاسب. قم: مؤسسه النشر الاسلامی.

۴۱. نجفی، محمد حسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الاسلام. بیروت: دار إحياء التراث العربي.

۴۲. نعیمی، طاهره سادات (۱۴۰۴). تحلیل کارکرد عقدنامه‌های مدرن در بهبود وضعیت حقوقی زنان (مطالعه مقایسه‌ای شرایط ضمن عقد در ایران و عراق). پژوهش‌نامه نوین فقهی حقوقی زنان و خانواده، ۱۶(۱)، ۳۵-۵۲.

۴۳. هدایت‌نیانگنجی، فرج الله (۱۳۸۵). اشتغال زنان و مصلحت خانواده در قانون مدنی. مطالعات راهبردی زنان، ۸(۳۴)، ۱۰-۳۵.

References

۱. Aghaee Nia, H. (۱۳۸۶ SH). *Exclusive Criminal Law: Crimes Against Persons (Moral Personality)*. Tehran: Mizan (in persian).
۲. Amiri, A.; Mobayen, H.; Khorsandian, M. A.; Heydari, S. (۱۴۰۰ SH). Civil Liability Caused by Damage to Personality (A Comparative Study of Imamiyah Jurisprudence, Iranian Law, and English Law). *Comparative Research in Islamic Law and the West*, ۸(۳), ۱-۲۸ (in persian).
۳. Ansari, B. (۱۳۸۶ SH). *Privacy Rights*. Tehran: Samt (in persian).
۴. Ansari, Sh. M. (۱۴۱۵ AH). *Kitab al-Makasib* (Vol. ۱). Qom: Majma' al-Fikr

al-Islami (in arabic).

۵. Ardabili, M. A. (۱۳۹۳ SH). *General Criminal Law*. Tehran: Mizan (in persian).
۶. Bozorgnia, S. A.; Faghihi, A.; Fallah, A. (۱۴۰۱ SH). Investigation of Jurisprudential and Legal Views on the Criminal Responsibility of Persons in Cyberspace. *Fiqh and Islamic Law Research Quarterly*, ۲۰(۷۵), ۵۰-۶۴ (in persian).
۷. Horr Ameli, M. H. (۱۴۰۲ AH). *Wasa'il al-Shi'ah* (Vol. ۱۱). Qom: Islamiyyah (in arabic).
۸. Hajidehabadi, A. (۱۳۹۱ SH). *Rules of Criminal Fiqh*. Qom: Islamic Seminary and University Research Institute (in persian).
۹. Haqjoo, A.; Babaei, D.; Janipour, A. (۱۴۰۲ SH). An Introduction to the Harmful Activities of Cyberspace Communication in Iran's Legal System. *Geography (Regional Planning) Quarterly*, ۱۳(۵۱), ۴۱۱-۴۳۲ (in persian).
۱۰. Hosseini, M. and Barzoui, M. (۱۳۹۶ SH). Jurisprudential Foundations and Components of Privacy Protection for Individuals in Cyberspace. *Islamic Human Rights Studies Quarterly*, ۶(۱۳), ۱۱۵-۱۳۷ (in persian).
۱۱. Haqiqatpour, H. and Naseri Moghadam, H. (۱۳۹۲ SH). The Status of Human Dignity in the Process of Deriving Islamic Rulings. *Islamic Studies: Fiqh and Usul*, ۴۵(۹۴), ۲۵-۴۱ (in persian).
۱۲. Ghorji, F. and Ghorji, S. (۱۳۹۸ SH). Thematic Analysis of Spouses' Rights in the Use of Cyberspace. *Fiqh and Law Studies of Media Journal*, ۱(۱), ۲۱-۴۹ (in persian).
۱۳. Helli, I. I. (۱۴۱۰ AH). *Al-Sara'ir al-Hawi li Tahrir al-Fatawi*. Qom: Islamic Publications Office (in arabic).
۱۴. Lahimanesh, M. R. and Sedrehneshin, A. (۱۳۹۱ SH). Annotation on the Computer Crimes Law. Tehran: Majd (in persian).

۱۵. Lotfi, A. (۱۳۸۸ SH). *Family Law*. Tehran: Khorsandi (in persian).
۱۶. Maghdesi, Y. and Tahmazi Silabi, S. (۱۴۰۲ SH). Jurisprudential and Legal Study of Cyberspace Restrictions. *New Research in Education Quarterly*, ۴(۲), ۴۵-۶۰ (in persian).
۱۷. Makarem Shirazi, N. (۱۳۸۶ SH). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*. Qom: Madrasah Imam Amir al-Mu'minin (in persian).
۱۸. Mir Mohammad Sadeghi, H. (۱۳۹۲ SH). *Exclusive Criminal Law: Crimes Against Property and Ownership*. Tehran: Mizan (in persian).
۱۹. Miraki, R. and Golshani, E. (۱۴۰۴ SH). Jurisprudential and Legal Study of the Wife's Employment in Cyberspace without Husband's Permission to Leave the Home. *Islamic Research on Women and Family Quarterly*, ۷(۱۲), ۸۷-۱۱۹ (in persian).
۲۰. Mousavi Bojnourdi, S. M. (۱۴۱۹ AH). *Al-Qawa'id al-Fiqhiyyah*. Qom: Nashr al-Hadi (in arabic).
۲۱. Mousavi, S. A.; Faghihi, A.; Fallah, A. (۱۴۰۱ SH). Investigation of Jurisprudential and Legal Views on the Criminal Responsibility of Persons in Cyberspace. *Fiqh and Islamic Law Research Quarterly*, ۲۰(۷۵), ۵۰-۶۴ (in persian).
۲۲. Mousavi, S. N. and Razavi-Fard, B. (۱۳۹۵ SH). Criminal Responsibility in Cyberspace in Iranian Law. *Criminal Law Research Quarterly*, ۵(۱۶), ۲۹-۴۵ (in persian).
۲۳. Najafi, M. H. (۱۴۰۴ AH). *Jawahir al-Kalam fi Sharh Shara'i' al-Islam* (Vol. ۴۳). Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi (in arabic).
۲۴. Naeini, M. H. (۱۴۱۸ AH). *Munyat al-Talib fi Sharh al-Makasib* (Vol. ۳). Qom: Mu'assasat al-Nashr al-Islami (in arabic).
۲۵. Naeimi, T. S. (۱۴۰۴ SH). Analysis of the Function of Modern Marriage

Contracts in Improving Women's Legal Status. *New Jurisprudential and Legal Research on Women and Family Quarterly*, ۶(۱), ۳۵-۵۲ (in persian).

۲۶. Pour Abdollah, K. and Jalilzadeh, S. (۱۳۹۳ SH). Resolving the Conflict between Spouses' Privacy and Marital Rights Based on the Expediency of Consolidating the Family. *Women and Family Cultural-Social Council Quarterly*, ۱۷(۶۴), ۳۵-۴۸ (in persian).

۲۷. Qanavati, J. and Javer, H. (۱۳۹۰ SH). Foundations of Respect in the Identification and Support of Privacy in the Field of Communications. *Islamic Law Journal*, ۹(۲۹), ۳۵-۴۸ (in persian).

۲۸. Rabani Mousavian, S. A. (۱۴۰۳ SH). Jurisprudential Explanation of Oppression Against Women and Direct Participation in Oppression Against Fatimah Zahra (S). *New Jurisprudential and Legal Research on Women and Family Quarterly*, ۶(۱), ۳۳-۶۸ (in persian).

۲۹. Rabiei, A. and Mohammadzadeh Yazd, F. (۱۳۹۲ SH). Pathology of Cyberspace (Investigating the Impact of Internet Use on Students' Social Isolation). *Social Cultural Strategy Quarterly*, ۲(۶), ۴۳-۶۰ (in persian).

۳۰. Sabzavari, A. A. (۱۴۱۳ AH). *Muhazzab al-Ahkam* (Vol. ۱۹). Qom: Al-Manar Institute (in arabic).

۳۱. Sadeqi, H. (۱۳۹۵ SH). Factors Involved in Harm and Explaining the Criterion for Their Distinction. *Islamic Law Quarterly*, ۱۳(۱۳), ۳۷-۷۱ (in persian).

۳۲. Shafeie Mazandarani, M. K. (۱۴۰۷ AH). *Mughni al-Muhtaj* (Vol. ۴). Beirut: Dar al-Fikr (in arabic).

۳۳. Shafaei, S. H. and Emami, A. (۱۳۸۱ SH). *Family Law*. Tehran: Tehran University Press (in persian).

۳۴. Tabatabaei, S. M. H. (۱۴۱۷ AH). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran* (Vol. ۱۵). Qom: Daftar Entesharat Eslami (in arabic).
۳۵. Taheri, H. A. (۱۴۱۸ AH). *Civil Rights* (Vol. ۲). Qom: Daftar Entesharat Eslami (in arabic).
۳۶. Tabrizi, J. A. (۱۴۰۰ SH). Comparative Study of the Pathology of the Criminal Law System in the Field of Media and Cyberspace in Iranian and International Law. *Fiqh and Law Studies of Media Journal*, ۵(۲), ۲۱۱-۲۴۵ (in persian).
۳۷. Zahravi, R. and Ahmadzadeh, R. (۱۳۹۴ SH). The Wife's Defamation in Cyberspace (A Study of Imamiyah Jurisprudence and Iranian Law). *Strategic Studies of Women Quarterly*, ۱۸(۷۰), ۲۰۰-۲۳۷ (in persian).
۳۸. Zaki Khani, N. et al. (۱۴۰۰ SH). Jurisprudential and Legal Analysis of Absolute Criminal Responsibility Arising from Crime Prevention Measures. *Fiqh and Islamic Law Research Quarterly*, ۵۴(۵), ۱۶۲-۱۸۵ (in persian).
۳۹. Zarqa, M. A. (۱۹۶۷). *Al-Madkhal al-Fiqhi al-Amm*. Damascus: Dar al-Fikr (in arabic).
۴۰. Zohravi, R. and Ahmadzadeh, R. (۱۳۹۴ SH). Defamation in Cyberspace: A Jurisprudential and Legal Study. *Strategic Studies of Women Quarterly*, ۱۸(۷۰), ۲۰۰-۲۳۷ (in persian).
۴۱. Jafari, A. and Rahbarpour, M. R. (۱۳۹۶ SH). Civil Liability for Breach of Data Privacy in Imamiyah Jurisprudence and Statutory Law. *Private Law Research Quarterly*, ۵(۱۸), ۴۳-۷۴ (in persian).
۴۲. Hedayatnia Ganji, F. (۱۳۸۵ SH). Women's Employment and Family Expediency in Civil Law. *Strategic Studies of Women Quarterly*, ۸(۳۴), ۱۰-۳۵ (in persian).

persian).

۴۳. Aghaee Nia, H. (۱۳۸۶ SH). *Exclusive Criminal Law: Crimes Against Persons (Moral Personality)*. Tehran: Mizan (in persian).

۴۴. Abdullahi, F. and Amri, M. (۱۳۹۵ SH). Investigating the Causes and Factors of Defamation of a Believer's Honor and Ways to Preserve it in the Quran and Hadith. *Comparative Human Rights Studies Quarterly*, ۱(۱), ۱۰۱-۱۱۷ (in persian).

۴۵. Mir Shamsi, F. (۱۳۸۷ SH). Conditions of Marriage Contract: A Comparative Study of Imamiyah Jurisprudence and Ahl al-Sunnah. *Fiqh and Islamic Law Research Journal*, ۱(۱), ۱۲۵-۱۴۵ (in persian).

۴۶. Taheri, H. S. (۱۴۰۲ SH). Jurisprudential Rules Related to the Creation of Responsibility in Cyberspace with Emphasis on the Rule of Ignorant Guidance. *Fiqh and Law Studies of Media Journal*, ۵(۲), ۷-۲۱ (in persian).

۴۷. Tabatabaei, M. H. (۱۳۸۲ SH). *Dual Globalization and the Future of the World*. Social Science Journal, ۱(۷۰), ۱۴۴-۱۴۵ (in persian).

۴۸. Rabani Mousavian, S. A. (۱۴۰۳ SH). Jurisprudential Explanation of Oppression Against Women and Direct Participation in Oppression Against Fatimah Zahra (S). *New Jurisprudential and Legal Research on Women and Family Quarterly*, ۶(۱), ۳۳-۶۸ (in persian).